

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НЕМОЖЛИВЕ У ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ПРИКАЗКАХ

У статті представлені результати дослідження особливостей вербалізації концепту НЕМОЖЛИВЕ у давньогрецьких приказках. Особлива увага приділяється аналізу понятійної складової досліджуваного концепту. Групи приказок, утворених на основі метафоричного переносу, класифікуються за типом транспозиції значення.

Ключові слова: давньогрецькі приказки, концепт НЕМОЖЛИВЕ, абсолютна неможливість, відносна неможливість, структурні складники концепту, засоби вербалізації, метафора, типи метафоричного переносу.

Увага, яка приділяється у сучасній лінгвістиці відображенню в мові когнітивної діяльності людини, привела вчених до дослідження паремій. Фразеологічні одиниці, відображаючи в своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, фіксують та передають з покоління в покоління культурні стереотипи, еталони та архетипи. Паремійний рівень мови є особливо репрезентативним для вивчення особливостей вербалізації культурно значущих концептів. Як зазначає І.О.Голубовська, “пареміологічний корпус будь-якої мови відображає не тільки універсалії загальнолюдського життєвого досвіду, а й представляє неповторні зразки національної логіки та світооцінки, що сприяє виявленню ментальних особливостей етносів” [Голубовська 2010, 18]. Вивчаючи особливості давніх мов (зокрема, давньогрецької), можна зробити чимало цікавих висновків про мислення та світогляд їх носіїв.

Актуальність дослідження особливостей вербалізації концепту НЕМОЖЛИВЕ на матеріалі давньогрецьких приказок зумовлена зростаючим інтересом лінгвістів, психологів, культурологів до дослідження когнітивних структур свідомості та увагою до проблем відображення національно-культурної специфіки у мові. Крім того, репрезентація концепту НЕМОЖЛИВЕ фразеологічними засобами мови недостатньо вивчена з позицій когнітивної лінгвістики. Матеріалом дослідження стали дані вибірки давньогрецьких приказок (95 одиниць) з двотомного збірника давньогрецьких паремій *Corpus paroemiographorum graecorum*, з

“Древнегреческо-русского словаря” Й.Х.Дворецького, “Большого толково-фразеологического словаря” М.І.Міхельсона та інтернет-джерел.

Поняття “можливості / неможливості” виникли ще в античній філософії. Перша всебічна їх розробка була дана Аристотелем, який у “Метафізиці” вперше ввів термін $\delta\upsilon\nu\alpha\mu\iota\varsigma$ та обґрунтував його відмінність від $\epsilon\nu\acute{\epsilon}\rho\gamma\epsilon\iota\alpha$. Вони розроблялися також Платоном, Дж.Бруно, матеріалістами 17-18 ст. (І.Кантом, Г.Гегелем), а їх тлумачення змінювалося протягом століть. Залежно від характеру закономірностей, які лежать в основі того чи іншого типу можливості, на сучасному етапі розвитку філософської думки розрізняють такі її типи:

1) Формальна (абстрактна) можливість не має в дійсності безпосередніх передумов для реалізації; умови її реалізації виступають в якості можливих. Зі зміною умов абстрактна можливість може перетворитися на реальну. Формально можливе все те, що не є неможливим.

2) Реальна (конкретна) можливість. Така можливість “породжена конкретними історичними умовами, має необхідні безпосередні корені, передумови в самій дійсності на даному етапі її розвитку і на цьому ж етапі за наявності певних умов може бути реалізована” [Минасян].

У контексті взаємодії можливості та дійсності конститується категорія неможливості як того, що не може бути артикульовано в якості дійсності ні за яких обставин та не може бути помислено без порушення логічного закону судження. Виокремлюють абсолютну неможливість (абсолютну нездійсненність за формою та за змістом, нездійсненність ніколи і ні за яких обставин) та відносну неможливість (її слід розуміти у смислі абстрактної можливості: дещо неможливе в даних умовах, але в інших, змінених, може стати можливим). Неможливість та недійсність існують лише ідеально, у свідомості мовця, у вигляді понять, з якими реально нічого не співвідноситься або за якими (у випадку недійсності) приховується щось

інше. Тим не менше, ці поняття, за Л.Є.Балашовим, мають певну цінність, оскільки вони позначають та пояснюють низку внутрішніх явищ свідомості [Балашов].

У лінгвістичних та культурологічних студіях питання про вираження неможливого неодноразово привертало увагу вчених. Так, відомий фольклорист П.Г.Богатирьов, досліджуючи особливості російської фразеології, виокремив цілу низку фразеологічних одиниць зі значенням *ніколи*, в основу яких покладено внутрішнє протиріччя, алогічність та парадоксальність. Для фразеологізмів, побудованих на основі такого архаїчного, успадкованого з міфологічного фольклору прийому, він вводить термін “формула неможливого”, влучно визначивши її як “оксиморон в дії” [Богатырев 1971]. Термін “формула неможливого” використовується також у працях В.М.Мокиєнко [Мокиенко 1986, 209] та Б.Ясюнайте [Jasiūnaitė 2005, 16], яка досліджує особливості вираження “формули неможливого” на матеріалі литовської фразеології.

Я.Е.Голосовкер щодо приказок на кшталт “носити воду решетом”, внутрішнє протиріччя яких полягає у алогічності, невмотивованості висловлюваного, які часто будуються на інверсії реальних, характерних для повсякденного життя, відношень, застосовує термін “прийом “неможливих функцій”, тобто “функцій, які протирічать можливостям чи смислу даного предмета чи явища” [Голосовкер].

Для дослідження понятійної складової концепту НЕМОЖЛИВЕ слід звернутися до аналізу синоніміко-антонімічних і деривативних зв’язків, а також до етимології лексем, які його вербалізують. В давньогрецькій мові, за матеріалами давньогрецьких перекладних, етимологічних словників та словників синонімів, концепт НЕМОЖЛИВЕ вербалізується в іменниках τὸ ἀδύνατον та τὰ ἀμήχανα.

Етимологічно лексема τὸ ἀδύνατον *неможливе* співвідноситься з дієсловом δύναμαι *могти, бути спроможним; мати силу* та іменником ἡ δύναμις *сила, могутність; можливість*, а також становить антонімічну пару з іменником τὸ δυνατόν *можливість; сила, міць*. Деривативними зв'язками пов'язані з нею прикметники ἀδύνατος 2 *безсилий, слабкий; неспроможний; неможливий, нездійснений*, іменники ἡ ἀδυναμία, ἡ ἀδυνασία *неможливість; нездатність, невміння; бідність* та дієслово ἀδυνατέω *втрачати силу; бути неможливим*. Основною семантичною ознакою усіх цих лексем є “сила” (у первинних значеннях – лише фізична, а у вторинних – і моральна).

Інший іменник, вживаний на позначення неможливого, – τὰ ἀμήχανα, вторинне значення якого – *щось жахливе, що неможливо уявити*. Етимологічно цей іменник пов'язаний з прикметником ἀμήχανος 2 *безсилий; непереборний; невиправний; невиліковний; неможливий*, що в свою чергу пов'язаний деривативними зв'язками з іменником ἡ μηχανή *знаряддя; театральна машина; засіб, можливість* та дієсловом μηχανάω *виготовляти; влаштовувати; вигадувати; здобувати*.

У давньогрецькій мові є низка прикметників, які можуть мати значення *неможливий*, а тому можуть субстантивовано вживатися на позначення неможливого. Прикметник ἄμαχος 2 має первинне значення *непереборний; неприступний*, адже етимологічно він пов'язаний з дієсловом μάχομαι *боротися; сперечатися; суперечити; прагнути*, і лише одне з останніх значень цього прикметника – *який не може бути виконаний, неможливий*.

Прикметник ἀναύδητος 2 походить від дієслова ἀυδάω *говорити; наказувати; називати*, відтак, зважаючи на етимологію, первинне його

значення – *невисловлюваний, невимовний*, і лише вторинне – *нечуваний, неможливий, який не може існувати в дійсності*.

Прикметник ἀνένδεκτος 2 походить від дієслова ἐνδέχομαι *сприймати; вислуховувати; погоджуватись*. Семантика цього прикметника свідчить про усвідомлення неможливого як такого, що не може бути сприйняте, з чим не можна погодитись.

Отже, проаналізувавши семантичні ознаки лексичних засобів вербалізації концепту НЕМОЖЛИВЕ, можна зробити наступні висновки. Неможливе пов'язувалося носіями давньогрецької мови з неспроможністю, неможливістю реалізації певної дії (це те, що неможливо виконати, здійснити), ментального осмислення (це те, що неможливо зрозуміти, усвідомити чи навіть уявити) та фізичного відчуття (це те, що неможливо сприйняти органами відчуття – побачити чи почути).

Семантичний аналіз давньогрецьких приказок, у яких вербалізується концепт НЕМОЖЛИВЕ, дає підстави виокремити основні риси понятійної складової досліджуваного концепту.

1) Неможливе – це нездійсненна, а отже марна, безглузда робота (80 од.).

Лева частка приказок цієї групи (60 од.) зображує формально можливу, однак парадоксальну, позбавлену сенсу та логіки дію, яка не дає ніяких результатів (відносна неможливість): ἀσκὸν βαπτίζειν πνεύματος πλήρη *топити мішок, наповнений повітрям*; θάλασσαν ἀντλεῖν *черпати море*; εἰς τὸν τετραμένον πίθον ἀντλεῖν *лити у діряву діжку*; κωφῶ ὁμιλεῖν *спілкуватися з глухим*.

Значну частину становлять також приказки, в яких концепт НЕМОЖЛИВЕ вербалізується як дія, яка ані формально, ані реально не є можливою (абсолютна неможливість) (20 од.): τὸν καρκίνον ὀρθὰ βαδίζειν *навчати рака ходити прямо*; κύνα δέρειν δεδαρμένην *обдирати*

обдертого собаку; ἡλίῳ φῶς δανείζειν позичати світла сонцю; Αἰθίοπα σμήχειν / λευκαίνειν мити / відбілювати ефіона.

2) **Неможливе** – це щось нереальне, дивовижне, пов’язане з чудесами, що за законами логіки не може існувати в дійсності, що зрозуміти чи навіть уявити складно (13 од.): αἰ λαχάνων προσθήκαι *допомога овочів; κόραξ λευκός білий ворон; Αλκήστιδος ἀναβίωσις воскресіння Алкестиди; ἀστραπή ἐκ πυελίου блискавка з корита.*

3) **Неможливе** – це щось цілком реальне, але недосяжне й дуже бажане (2 од.): ἀετὸς ἐν νεφέλαις *орел у хмарах.*

У процесі ідентифікації, ототожнення внутрішнього світу людини зовнішньому, фізичному світу основну роль відіграє метафора, яка є одним з найбільш продуктивних засобів вербалізація дійсності. За теорією, запропонованою американськими вченими Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, люди шукають метафори для того, щоб більш точно реалізувати у своїй свідомості абстрактний концепт – як уже існуючий, так і неіснуючий [Лакофф, Джонсон 1990, 389]. Аналіз типів метафоричного переносу, покладеного в основу приказок, що вербалізують концепт НЕМОЖЛИВЕ, дозволяє зробити певні висновки про образну складову досліджуваного концепту, а відтак і розкрити ментальні особливості грекомовної спільноти.

За В.П.Анікіним, першим і основним джерелом народних прислів’їв та приказок є “безпосередній соціально-історичний досвід” [Анікин, 1957, 34]. Тому не дивним виявляється той факт, що найбільшу групу давньогрецьких приказок, в яких вербалізується концепт НЕМОЖЛИВЕ, становлять одиниці, в яких основою метафоричного переносу стали певні особливості побуту та повсякденного життя (30 од.). Серед них можна виокремити приказки, внутрішнє протиріччя яких базується на неспівмірності, невідповідності характеристик об’єкта дії з місцем, часом чи знаряддям цієї дії: εἰς ὕδωρ

σπείρειν *сіяти / лити на воду*, ἐλάϊω πῦρ σβεννύναι *гасити вогонь олією*, ψάλλειν ἄνευ λύρας *граати без ліри*, σπόγγω πάτταλον κρούειν *забивати цвях губкою*.

Менш численну групу становлять приказки, в основу яких покладено неспівмірність дії з певними характеристиками явищ природи (22 од.): ἄμμον μετρεῖν *вимірювати пісок*, ἀστέρας ἀριθμεῖν *рахувати зорі* або κύματα μετρεῖν *рахувати хвилі*, λίθῳ διαλέγεσθαι *розмовляти з каменем*.

Значна частина приказок (21 од.), в яких вербалізується концепт НЕМОЖЛИВЕ, базується на зображенні нехарактерних для тварин дій, поведінки, анатомічних особливостей. Так, неможливо зробити з мухи слона (ἐλέφαντα ἐκ μυίας ποιεῖν), а також зустріти зайця, який би захотів м'яса (δασύπους κρεῶν ἐπιθυμῶν), вовка в пір'ї (λύκου πτερά ζητεῖν) чи осла з руном (ὄνου πόκους ζητεῖν). Неможливо також змінити природні здібності чи характеристики тварин, що знайшло відображення у приказках ποιεῖν λεῖον τὸν τραχὺν ἐχῖνον *робити гладким колючого їжака*, δελφῖνα πρὸς οὐραῖον δεῖν *прив'язувати дельфіна за хвіст*, τράγον ἀμέλγειν *доїти козла*.

Окрему групу становлять приказки, у яких концепт НЕМОЖЛИВЕ вербалізується шляхом зображення певних характеристик (як правило, фізичних вад) людини, які суперечать виконуваний дії (15 од.) (Αἰθίοπα σμήχειν / λευκᾶίνειν *мити / відбілювати ефіона*). Частина з них зображує безглуздість ситуації, коли особі дарується чи надається річ, якою вона ні за яких обставин не зможе скористатися за призначенням: τυφλῷ κάτοπτρον χαρίζεσθαι *дзеркало сліпому дарувати*, φαλακρῷ κτένας δανείζειν *позичати лисому гребінець*. В інших приказках замальовується дія, яка приписується особі як виконувана нею, але насправді не може бути виконана

в реальному житті в силу об'єктивних обставин, або формально може бути виконана, але при цьому порушуються усі закони логіки, а сама дія є абсолютно безглуздою та безрезультатною (τυφλῶ διανεύειν *подавати знаки сліпому*, ἄνευ πτερῶν ἵπτασθαι *літати без крил*).

Незначна кількість приказок базується на відомих міфологічних сюжетах (6 од.). Так, всім відомо, що марно наповнювати піфос Данаїд, відтинати голови гідри чи намагатися розв'язати Гордіїв вузол – це неможливо зробити (якщо Ви, звичайно, не Геракл або не Александр Македонський). Саме ці образи стали основою таких висловів як Δαναΐδων πίθος *піфос Данаїд*, ὕδρας κεφαλὰς τέμνειν *відсікати голови гідри*, ἄμμα λύειν *розв'язувати вузол*. Неможливе у значенні *щось нереальне, чого не може бути* зображено у приказках Ἀλκήστιδος ἀναβίωσις *воскресіння Алкестиди* (Алкестида погодилася померти замість свого чоловіка Адмета, щоб врятувати його від передчасної смерті; Геракл же відбив її у Танатоса та повернув чоловікові) та ὄρνιθων γάλα ζητεῖν *шукати пташине молоко* (міфологічні райські птахи вигодовували своїх пташенят молоком; за легендою, людину, яка скуштувала це молоко, не могли вразити ані зброя, ані найстрашніші хвороби).

Серед усіх приказок, у яких вербалізується концепт НЕМОЖЛИВЕ, лише одна містить згадку про реальну історичну подію, яка, очевидно, настільки вразила греків, що назавжди увійшла у приказку ὑπὲρ τὰ ἔσκαμμένα πηδᾶν *стрибати за рів*. Майстер п'ятибор'я Фаїл (за іншою версією – Пентакл), мешканець Кротона, під час змагань на 50 футів перестрибнув рів (τὰ ἔσκαμμένα), який слугував межею для стрибків. Відтак, приказка застосовується щодо тих, хто береться за неможливе, щось нереальне, що важко здійснити.

В античній філософії поняття “можливість / неможливість” безпосередньо пов’язується з розумінням правильності, доцільності та корисності. Так, Аристотель зазначає, що свідомий вибір не може бути пов’язаний з неможливим: ніхто при здоровому глузді не може сказати, що він обрав неможливе: прагнення неможливого трактується як глупота [Свавілля; Душина 2001, 173]. Відтак, відображення саме такої риси етнічної ментальності бачимо і в ціннісній складовій концепту НЕМОЖЛИВЕ, вербалізованого у приказках: всі вони мають іронічно-поблажливий та жартівливий характер. Цікавим є той факт, що “формула неможливого”, основою якої теж є внутрішнє протиріччя, є, за В.М.Мокиєнко, “іронічно-жартівливою приказкою... Жартівливість витікає з абсурдності ситуації, яка нею [“формулою неможливого”] позначається” [Мокиєнко 1986, 209, 212].

Важливо відзначити, що серед досліджуваного матеріалу лише 34% одиниць зображують ситуації та дії, які можна тлумачити як абсолютну неможливість. Можливо, це є свідченням поширеності серед греків ментальної установки, сконцентрованої у формулі Θεοῦ θέλοντος καὶ ἐπι ῥητὸς πλείοις *Якщо Бог захоче, то й на цинової зможеш плисти.*

В статье представлены результаты исследования особенностей вербализации концепта НЕВОЗМОЖНОЕ в древнегреческих поговорках. Особое внимание уделяется анализу понятийной составляющей исследуемого концепта. Группы поговорок, образованных на основе метафорического переноса, классифицируются по типу транспозиции значения.

Ключевые слова: древнегреческие поговорки, концепт НЕВОЗМОЖНОЕ, абсолютная невозможность, относительная невозможность, структурные составляющие концепта, средства вербализации, метафора, типы метафорического переноса.

The article focuses on the specificity of the concept *impossible* verbalization in Greek proverbs. Particular attention is paid to conceptual component analysis. Groups of proverbs formed on the basis of metaphor are categorized by the type of meaning transposition.

Key words: ancient Greek proverbs, concept *impossible*, absolute impossibility, relative impossibility, structural constituents of the concept, means of verbalization, metaphor, metaphorical transfer types.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникин В.П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. – М.: Учпедгиз, 1957. – 240 с. 34.
2. Балашов Л. Е. Философия. // <http://bookucheba.com/page/philosophi/ist/ist-7--idz-ax239.html>.
3. Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М.: Искусство, 1971. – 544 с.
4. Голосовкер Я. Э. Логика мифа // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Golos/06.php.
5. Голубовська І. Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження // Іноземна філологія: Український науковий збірник. – Львів, 2010. – Вип. 122. – С. 14-20.

6. Душина С.А. Аристотелевский принцип умеренности и христианская этика невозможного // Религия и нравственность в секулярном мире. – СПб., 2001. – С.171-174.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры: Сборник / Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
8. Минасян А.М. Диалектика как логика // http://www.i-u.ru/biblio/archive/minasjan_dialektika.
9. Мокиенко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические очерки фразеологии – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 280 с.
10. Свавiлля як проблема сучасної філософії // <http://books.br.com.ua/34150>.
11. Jasiūnaitė В. “Формула невозможного” в литовской фразеологии // Мова і культура. – К., 2005. – Т. 5. – Вип. 8. – С. 16-21.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.
13. Corpus paroemiographorum graecorum / ed. E.L. a Leutsch, F.G.Schneidewin. – Т. I-II. – Gottingae, 1839, 1851. – 541 p., 866 p.
14. Δημητράκου Μέγα Λεξικόν Όλης της Ελληνικής Γλώσσης – <http://www.projethomere>.
15. Hofmann J. В. Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής. – Αθήναι: Α.Δ.Παπανικολάου, 1974. – 568 σ.
16. Pillon M.A. Handbook of Greek synonyms. – London, Francis & John Rivington, 1850. – 378 p.